

AHMET HAMDİ TANPINAR'DA SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM

Tuncay İMAMOĞLU*

Özet : Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk Edebiyatının en önemli simalarından birisidir. O, Türk Edebiyatında romanları, şiirleri ve edebi tenkitçiliğiyle tanınmaktadır. Tanpınar'ın romanları ve makaleleri incelendiğinde onun çok zengin bir bilgi birikimine sahip olduğu görülecektir. Tanpınar, musikiden güzel sanatlara, tarihten sosyolojiye ve psikolojiden felsefeye bir çok konuyla ilgilenmiştir. Çok yönlü bir sanatkar ve düşünce adamı olan Tanpınar, romanlarında ve makalelerinde kültür ve toplum felsefesiyle ilgili sorunları çeşitli şekillerde ele almış ve tartışmıştır. Tanpınar değişime açık bir düşünür olmakla birlikte muhafazakar yönü ağırlıkta olan bir entelektüeldir. Biz bu makalemizde onun süreklilik ve değişimle ilgili düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız.

I.Giriş

Süreklilik ve değişim sorunu, Antik Yunandan bu yana üzerinde çokça durulan ve çeşitli şekillerde ele alınıp tartışılan konulardan biridir. Süreklilik ve değişimin bir felsefe problemi olarak ortaya çıkması Antik Yunan felsefesinin ilk dönemlerinde, özellikle 'doğa filozofları' diye adlandırılan düşünürlerin faaliyetleri sonucunda olmuştur. İlkçağ doğa felsefesinde değişimi düşünce sisteminin merkezine koyan filozof Hareklitos'dur. Hareklitos'a göre, evrende değişmeyen hiçbir şey yoktur. Her şey değişme ve oluşma süreci içerisinde yer alır. Değişmeyen tek şeyin değişim olgusu olduğunu ileri süren Hareklitos, "Bir nehirde iki kez yıkanılmaz" şeklindeki sözleriyle bütün felsefesini özetlemektedir.

Hareklitos felsefesinin karşı kutbunda ise Parmenides'in temsil ettiği felsefe sistemi bulunmaktadır. Durmadan değişen bir şey hakkında hüküm vermemizin imkansızlığından hareket eden Parmenides, varlığın, özü gereği

* Arş. Gör. Dr. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

meydana gelmemiş, değişmez ve bölünmez olduğunu belirterek ‘süreklilik’ anlayışını felsefesinin temeline yerleştirmiştir. Değişmez diye gördüğümüz her şeyin bir yanılmadan ibaret olduğunu savunan Hareklitos’a karşıt olarak Parmenides, evrende değişmezliğin hakim olduğunu, aksine değişir gibi görünen şeylerin bir aldatma olacağını ileri sürmektedir.¹

İlkçağ doğa felsefesinde bir varlık problemi olarak ortaya çıkan süreklilik ve değişim konusu, daha sonraki dönemlerde de bir çok filozof tarafından tartışılmış, hatta konu metafizik alanla sınırlı kalmayarak, bizzat insanın dünyasına; yani tarih, kültür ve değerler alanına da kaymıştır.

İnsanın kültür dünyasında bir süreklilikten söz edilebilir mi? Yoksa o her an değişime mi tabiidir? Bu alan her an değişiyorsa bizim kendimize has kültürel ve toplumsal değerler sistemimiz ne olacaktır? Eğer bir değişim söz konusu değilse, bu insanın kültür dünyasında bir durağanlaşmaya neden olmaz mı? Değişim ve muhafazakarlığın ölçüsü nedir? gibi sorular bu konuyla ilgili olarak gündeme getirilmiştir. Bu tip sorunlar dünyanın her kültüründe çeşitli şekillerde tartışıldığı gibi, bizde daha çok Osmanlı İmparatorluğunun Batı modernitesiyle yüzleştiği Tanzimat döneminde yoğunluk kazanmış ve bu süreç II. Meşrutiyetin ilanyla beraber daha da hızlanmıştır.

II. Muhafazakar-Batıcı Tartışması ve Tanınar’ın Süreklilik ve Değişim Anlayışı

II. Meşrutiyet, Tanzimatla birlikte başlayan sosyal, siyasal ve kültürel değişimlerin dahada derinleştiği ve batılılaşma sürecinde önemli adımların atıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemle birlikte batılılaşma olgusunun geniş bir zeminde ele alındığını ve Batı Dünyası’nda ortaya çıkan problemlerin farklı boyutlarda tartışıldığını görmekteyiz.

¹ Hreklitos ve Parmenides’in görüşleriyle ilgili geniş bilgi için bkz, Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, İstanbul, 1990, s.25-28; Ayrıca bkz, Mehmet Aydın, Alemden Allah’a, İstanbul, 2000, s.35-37.

Bu bakımdan, II. Meşrutiyet dönemini karakterize eden en önemli özelliğin, fikir akımlarındaki zenginlik ve çeşitlilik olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönem, yoğun tartışmalara sahne olması yanında, düşünce akımlarındaki kutuplaşmaların oluşumunu da sağlamıştır. Türkiye'nin 1920'lere savaş ve işgal acılarıyla girmesine rağmen, II.Meşrutiyet döneminde filizlenen fikir akımlarının, bu yıllarda da bütün hızıyla varlıklarını sürdürdükleri bilinen bir gerçektir.

Biz, burada, Ahmet Hamdi Tanpınar'la olan ilişkisi yönünden 'Muhafazakarlık' ve 'Batıcılık' olarak bilinen iki fikir akımından söz edeceğiz. Tanpınar'ın daha iyi anlaşılması ve yerinin belirlenebilmesi için, bu iki fikir akımının ana hatlarıyla da olsa ortaya konulmasının konumuz açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği gibi 1699 'Karlofça Anlaşması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlamasıyla siyasi otoriteler Batı Dünyası ile ilişkilerini daha da hızlandırarak İmparatorluğu kurtarmanın yollarını Batı Uygarlığı'nda aramaya başlamışlardır. Ancak İmparatorluğu kurtarmak için, Batı Dünyası'ndan alınan her yenilik geleneksel hayatta bir problem oluşturmuş ve tepkiyle karşılanmıştır.¹ Kurumlardaki değişimler, toplumun dokusunu etkilediği için, bu bilinçli ve tümel değişiklik dönemi, bir çok aydın ve düşünürün zihninde farklı değerlendirmelere konu olmuş, sömürgeleşme, kültürel yozlaşma, batılılaşma gibi deyimlerle açıklanan protestolar yükselmeye başlamıştır.² Lale devrinden itibaren ön plana çıkan ve 1730 'Patrona Halil İsyanı'yla kuvvet kazanan Muhafazakar-Batıcı ayrışması bu şekilde oluşmuş,daha sonraki dönemlerde de bir takım farklılıklarla birlikte varlığını çözülmeyen sürdürmüştür.

¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 1997, s.9-11; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, ts., s.39 vd.

² İlber Öltaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul, 2002, s.17.

Muhafazakar-Batıcı çekişmesinde iki referans noktasının önemini koruduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi, batının teknolojik ve ekonomik açıdan üstünlüğünün kabul edilmesi idi. Burada hem batıcılar hem de muhafazakarlar aynı kanaati taşımaktaydılar. Ancak Batı'nın ekonomik, teknolojik ve kültürel yönünün alınması hususunda onlar arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Muhafazakarlar, Batı Dünyası'ndan kendi bünyemize uygun olanları alıp, gerisini bırakmayı savunmakta iken, batıcılar, her türlü yeniliğin alınmasından yana olup, bir tek medeniyetin bulunduğunu, çözümün bu medeniyeti kabul etmekten geçtiğini belirterek, tarih ve metafizikten radikal bir kopuşu da beraberinde getiren 18. yüzyıl Aydınlanma Felsefesi'nin bütün öncülleri ile birlikte Osmanlıya aktarılmasını istiyorlardı.³

İkinci nokta ise, Türk Tarihi'nin bizzat kendisinde, yani geçmişin ne olacağı probleminde odaklanmaktaydı. Burada da muhafazakarlar, geçmişi 'Altın Çağ' olarak nitelendirip, ondan hareketle bugünü eleştirirken; batıcılar, geçmişin kötülüğünden ve reddedilmesinden söz etmekteydiler.⁴

İşte, gelenekçilerle batıcılar arasındaki bu çekişmeyi aşmaya yönelik olarak bir gurup aydınının 1921 yılında 'Dergah' adı altında bir dergi çıkarmaya karar verdiklerini görmekteyiz.⁵

Dergah dergisini çıkaran aydınlar, sosyal ve siyasal nedenlerle başlayan ve Meşrutiyette Ziya Gökalp'in aracılığıyla Türk Düşünce hayatına ağırlığını koyan Durkheimci sosyolojik düşünceye ve bu düşüncenin pozitivist niteliklerine tepki oluşturmuşlar, irrasyonalizmi, anti-entelektüalizmi,

³ Ahmet Davudoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, 2002, s.88; Ahmet Çiğdem, "Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", Modernleşme ve Batıcılık, c.III, ed.Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2002, s.72; Erol Köroğlu, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Anlayışı", Cogito, sayı.11, İstanbul, 1987, s.206; 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma Felsefesi'nin Osmanlı'ya etkisiyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz, Vahdettin Başcı, "17. ve 18. Yüzyılda Avrupa'daki Hür Düşüncenin Tanzimat Fikir Hareketlerine Etkisi", Dinbilimleri.com., sayı.4, 2001.

⁴ Erol Köroğlu, a.g.m., s.206.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1992, s.374-375; Bu derginin çıkarılmasıyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz, Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, İstanbul, 1995, s.32 vd.

spritüalizmi ve metafiziği öne çıkararak, yıkılan İmparatorluğun enkazı üzerinde maddi imkansızlıklar önünde manevi kuvveti ve yarı mistik bir düşünceyi benimsemişlerdi.⁶ Bu genç nesil, Anadolu'nun zaferini, niceliğe karşı niteliğin, mekânizme karşı vitalitenin zaferi sayarak,⁷ Batı Felsefesiyle halk ruhunu ve halk sufiliğini birleştirmekteydiler. Bu akımın başlıca amacı, modern felsefe açısından doğuyu aydınlatmak ve onun değerlerini yeni metafiziğe göre meydana çıkarmaktı.⁸ Onlar, Bergson felsefesine dayanan modern bir metafizik anlayışla, bir 'Doğu Rönesansı' fikrini öne çıkarmakta⁹ geçmişe dayalı ancak değişime de açık bir dünya görüşünü savunmaktaydılar.

Ahmet Hamdi Tanpınar o dönemlerde Bergson Felsefesine duyulan ilgiyi şu şekilde anlatmaktadır: "Ben Yüksek Muallim'e girdiğim zaman daha eski arkadaşlarımızı Durkheim ve Ziya Gökalp adına yemin eder halde bulmuştum. Sonra Rıza Tevfik'in ve bilhassa 'Dergah'ta Şekip'in çalışmaları ile Durkheim, Bergson'un karşısında geriledi. Her cins sanatkar gibi mücerret fikirden pek hoşlanmayan, realite üzerinde kendi sezisiyle düşünmeyi tercih eden Yahya Kemal bir gün Şekip Bey'e 'Şekip, biz hepimiz Bergsoncuyuz' demişti. Bu biraz da yarı şaka olarak söylenmiş bir sözdü. Fakat bir hakikati ifade ediyordu. Bergson bize sadece felsefesini nakledenlerle gelmiyordu. Her büyük filozofun etrafında yetişen muharrirlerin edebiyatımıza yaptıkları tesirle de edebiyatımıza girmişti"¹⁰.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Bergson, o dönemlerde sadece felsefecilerin değil, edebiyat ve diğer alanlarla uğraşanların da ilgi odağı olmuş ve Türk düşüncesini derinden etkilemiştir.

Bilindiği gibi Bergson felsefesinin odak noktasını 'süre' kavramı oluşturmaktadır. Ona göre süre her şeyden önce yaratıcılık olup, evrendeki oluş,

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.375 vd; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, İstanbul, 2002, s.134; Osman Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İstanbul, 2000, s.197.

⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, s.23.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.376-377.

⁹ Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal (Eve Dönen Adam)*, İstanbul, 1995, s.100.

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s.134-135.

realitenin bizzat kendisidir.Bergson'a göre, mekânda tasarladığımız *zaman*, matematik *zaman* olduğundan, bizim tarafımızdan uydurulmuştur. Onun varlığı mekânın kesilmesiyle yapay olarak tasavvur ve kabul edilmiştir. Bir yerden kalkıp başka bir yere giderken “üç saat geçti” deriz. Gerçekte eşyada hiçbir şey geçmemiştir.Bizim bilincimizde geçen olaylar arasında bir yaşanma, olgunlaşma ve yığılma, zamanın geçmesi tasavvurunu bizde oluşturmaktadır.Eşyada ancak zaman beraberliği, ruhda ise süre bulunmaktadır.¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadeleriyle “Hayat kimsenin etrafında dönmez,herkesle beraber yürür”¹²şeklinde özetleyebileceğimiz Bergson'daki bu süre kavramının önemli bir yer işgal etmesinden dolayı, Bergson'un felsefeye ilişkin tüm çabasının süreye ilişkin bir soruşturma olduğu söylenebilir.

Bergson felsefesinde ‘süre’ geçmişin devamlı gelişmesi diye tanımlanmaktadır. Devamlı olarak birbiri üzerine yığılmak suretiyle büyüyen geçmiş, kendini otomatik bir şekilde korumaktadır. Çocukluğumuzdan bu yana duyduğumuz, düşündüğümüz ve arzuladığımız her şey, şimdiki zamana katılmak üzere uzanmış ancak kendini dışarıda bırakmak isteyen bilincin kapılarını zorlayan geçmiştedir. Geçmişimizin ancak bir kısmıyla düşünebilmekte, fakat bütün geçmişimizle arzulamaktayız. Bir başka ifade ile söyleyecek olursak, gerçek zaman, mekânistlerin anladığı gibi, saat kadranının çevresine sıkıştırılan ve sonunda mekânla aynileşen, yani geçmişle gelecek arasındaki mahiyet farkını ortadan kaldıran boş ve mücerret zaman değil, her anı birbirinden farklı oluşlarla tecelli eden devamlı bir değişme ve kesintisiz bir oluşturma.Bu değişmelerin her birinde geçmiş, hal ile devamlı beraberdir. Bununla birlikte sonraki, öncekinin ne tekrarı, ne de kuvvetlerinden birinin

¹¹ H. Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, çev. M.Şekip Tunç, İstanbul,1997,s.73 vd; Mustafa Şekip, *Bergson ve Kudret-i Ruhiye'ye Dair Birkaç Konferans*, İstanbul, 1339, s.19; Krş,Nurettin Topçu, *Bergson*, İstanbul, 1968, s.25-26; ayrıca bkz, A.Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 2002, s.206 vd.

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, İstanbul, 1995, s.175.

gerçekleşmesidir.Sonraki, önceye bağlıdır fakat ondan daima farklı ve daima yenidir.¹³

Burada görüldüğü gibi geçmiş, ne yüceltilmekte, ne inkar edilmekte, ne de olduğu gibi kabul edilmektedir. Geçmiş, değişime açık olması ve geleceğe yön vermesiyle önemli olup, sürekli bir tekrardan ibaret değildir.

İşte Bergson'un bu düşünceleri Dergah çevresindeki aydınlar gurubunun hareket noktası olmuştur. Aralarındaki bazı farklılıklarla birlikte, Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Haşim, Abdülhak Şinasi Hisar, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar ve daha birçok aydın gurubun oluşturduğu bu hareket¹⁴, alışılmış geleneksel tavrı aşarak, daha araştırmacı bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır.

Yahya Kemal, Bergson'un işlediği 'süre' fikrini, eski şark hikmetinin esprisine uygun olarak kısaca 'Kökü mazide olan atiyim' mısrasıyla güzel bir şekilde ifade etmektedir. Yahya Kemal'in düşüncesinde gerçek manasıyla süreklilik budur. Ona göre zaman, kendini tekrarlamaz, aksine geçmişi de içine alarak devamlı büyür ve geleceği hazırlar. Zaman; değişen, ilerleyen bir şeydir. Bu anlamda geçmiş, değişerek ve yenileşerek devam etmekte, ondan herhangi bir kopukluk meydana gelmemektedir.¹⁵ "Devam ederek değişmek, değişerek devam etmek", bir başka ifadeyle "Süreklilik içinde değişim, değişim içinde süreklilik" şeklinde formüle edilen bu anlayış, aynı şekilde Ahmet Hamdi Tanpınar düşüncesinde de vardır.

Bunu '*Huzur*' adlı romanında çok somut bir şekilde görmekteyiz. Bu eserin kahramanı Mümtaz Hekimoğlu Ali Paşa'nın konağının bulunduğu eski bir Osmanlı mahallesinden geçerken, yol ortasında toza bulanmış kız çocuklarının eskiden beri bilinen bir türküyü söyleyerek oyun oynadıklarını

¹³ H. Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, çev.M.Şekip Tunç, İstanbul,1986, s.16-17;krş, Mustafa Şekip, *a.g.e.*, s.18-19.

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s.134; *Yahya Kemal*, s.34; Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.376; Erol Köroğlu, *a.g.m.*, s.209.

¹⁵ Beşir Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s.104-105; Yahya Kemal'in görüşleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. H.Ömer Özden, *Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal*, Ankara, 2001, s.132-133.

gözlemlemektedir. Bu mahalledeki evler, yeni hayat şekilleri, değişik kıyafetler ve bu türkü ona garip düşünceler vermektedir. Mümtaz, sevdiği kadın Nuran'ın da çocukluğunda bu oyunu oynadığını düşünür. Hiç şüphesiz Nuran'dan önce annesi, annesinin annesi de aynı türküyü söylemişler ve oynamışlardır. İşte, der Mümtaz, “Devam etmesi lazım gelen bu türküdür. Çocuklarımızın bu türküyü söyleyerek, bu oyunu oynayarak büyümesi; ne Hekimoğlu Ali Paşa'nın kendisi, ne konağı, hatta ne mahallesi. Her şey değişebilir, hatta kendi irademizle değiştiririz. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir”.¹⁶

Bu ifadeler bir anlamda Tanpınar'ın tarih ve kültür felsefesinin özeti gibidir. Burada görülüyor ki, bizi “biz” yapan kültürel ve manevi değerlerin varlığını devam ettirmesi koşuluyla Tanpınar, değişimin olabileceğini açıkça belirtmektedir. Bu anlam da o, geçmişle şimdi arasında bir köprü oluşturmanın gereğine inanır. “En büyük meselemiz budur; mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız, hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız”¹⁷ diyen Tanpınar, eserlerinde Yahya Kemal gibi geçmiş zaman üzerinde yoğunlukla durmaktadır.

Ancak hemen şunu belirtmemiz gerekir ki, bu iki düşünür, eserlerinde geçmişini farklı noktalardan ele almışlardır. Örneğin Yahya Kemal'in şiirlerinde daha çok şavaşkan, fütühatçı Türk imgesi egemendir. Yahya Kemal, Türk insanına geçmişteki üstünlüğünü hatırlatmak ve geçmişten güç alabilmesini sağlamak bakımından şavaşkan ve fütühatçı Türk imgesine çok fazla vurgu yaparken, Tanpınar ise eserlerinde sanatçı, hattat, mimar ve müzisyen Osmanlı Türkünü ön plana çıkarmaktadır. Tanpınar, geçmiş uygarlığımızın yalnızca fetihlerden oluşmadığını, tinsel, sanatsal bir derinlik de taşıdığını gösterme çabası içindedir. O, alışılmış deyimle “Fütühat Edebiyatı” yapmamıştır. Tanpınar'ın Osmanlısı, birçoğumuzun zihninde yaşayan cengaverle sınırlı

¹⁶ Tanpınar, *Huzur*, İstanbul, 1996, s.23.

¹⁷ Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, 1987, s.112.

değildir. O, yüzyıllardır kültür üreten bir “iç insanımız”ın var olduğuna inanmıştır. Modern bir düşünür olarak Tanpınar, Türkiye’de birey kavramının gelişmesine hem yazıları hem de anlatılarıyla katkıda bulunmuştur. Bireyin içsel boyutu içinde yalnızca kişisel değil, toplumsal ve kültürel geçmişin de yeri olduğunu gören Tanpınar, bu yerin bakımsız kalmasını önlemeye çalışmış, geçmişimizin kültürel zenginliğini öne çıkararak, kendimizi geliştirebilmek için bu kaynaktan beslenmemiz gerektiğini belirtmiştir¹⁸.

Tanpınar’a göre geçmiş; şahsiyetimizin kendisi, hiç olmazsa kaynağıdır. İnsan onsuz teşekkül edemez. Cemiyet için geçmiş, yani tarih, fert için hafıza gibidir; asıl şahsiyetin kendisidir. Hafızasını kaybeden insan nasıl artık kendisi değilse, cemiyet de geçmişini unutursa veya bu geçmiş fikrinden mahrum kalırsa, öylece kendisi olmaktan çıkar¹⁹. Kendimiz gibi geçmiş zaman da, bizdeki aksiyel oluş halindedir. Kainatımızı nasıl kendi akislerimizle yaratırsak; geçmiş de, düşüncelerimize, duygularımıza ve değer hükümlerimize göre yaratır, değiştiririz²⁰. İnsan bir oluşun parçası olup, yarın ortaya geçecek halkadır. “Hadiselerle beraber biz de değişiriz; ve biz değişince mazimizi de yeni baştan kurarız. İnsan kafası da böyleydi. Zaman, onda daima yeniden teşekkül ederdi. Hal; hem mazinin yükünü taşır, hem de onu çizgi çizgi değiştirirdi”²¹ diyen Tanpınar, insan zihninin mazi ile istikbal arasında işlediğini²², bu yüzden sıradan bir insanın bile mazisiyle dargın yaşayamayacağını²³, çünkü mazinin bugün olduğu gibi gelecek zamanlarda da hayatımızın şekillerinden biri olduğunu²⁴ ifade etmektedir. Tanpınar’a göre

¹⁸ Oğuz Demiralp, “Ahmet Hamdi Tanpınar”, Modernleşme ve Batıcılık, III, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2002, s.33-34.

¹⁹ Tanpınar, *Mücevherlerin Sırrı*, s.238-239.

²⁰ Tanpınar, *Beş Şehir*, s.100.

²¹ Tanpınar, *Huzur*, s.419

²² Tanpınar, *Hikayeler*, İstanbul, 1991, s.296.

²³ Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul, 1992, s.46, 244.

²⁴ Tanpınar, *Huzur*, s.207.

“Hal yoktur, mazi ve onun emrinde bir istikbal vardır. Biz farkında olmadan istikbalimizi inşa ederiz”.²⁵

Görülüyor ki, Tanpınar düşüncesinde geçmiş, adeta aktüel bir problem olarak varlığını hissettirmektedir. Ancak o, geçmişi bir tarihçi gözüyle değil, bir sanatçı gözüyle değerlendirmektedir. “Ben hayal ile düşünen bir insanım”²⁶ diyen Tanpınar’ın eserleri geçmiş zamana ait hayallerle doludur. Fakat Mehmet Kaplan’ın da belirttiği gibi²⁷, her hayal insan ve toplum üzerinde bir düşüneyi ifade etmektedir. Tanpınar’ı sıradan bir tarihçiden ayıran başlıca özellik de budur. Tanpınar, tarihi gerçekliği değil, insan gerçekliğini arayan bir sanatçıdır. İnsanı ise sanatçı, tarihçiden daha iyi anlar. Tarihinin düşüncesi, geçmişin enkazı olan vesikalarla sınırlı iken, sanatçı, hayali ile tarihinin göremediği şeyleri görmektedir. Behçet Efendiye Mektup’unda “Freud ile Bergson’un beraberce paylaştıkları bir dünyanın çocuğuyuz, onlar bize sırrı insan kafasında, insan hayatında aramayı öğrettiler”²⁸ diyen Tanpınar, insanı, vesikaya bağlı tarihçiler gibi dıştan değil, içten okur. Tarih bize insan ruhunun karanlıklarında cereyan eden ruhi hadiseler hakkında bir şey söylemez. Halbuki tarihi yaratan insandır²⁹. Ancak şunun da belirtilmesi gerekir ki Tanpınar’ın, geçmiş zamana çokça vurgu yapması, geçmişi bir altın çağ olarak görmesinden kaynaklanmaz. Tanpınar yenileşmekten yana olan bir aydındır. Nitekim o, Tanzimat döneminde Osmanlı toplumunda yapılan yeniliklerin gerekliliğine işaret etmektedir. Tanpınar’a göre, büyük zaman kayıplarıyla da olsa, tanzimat döneminde birçok şeyler yapıldı. Nesilden nesile toplumumuzun iç ve dış manzarası değişti. Kadınlarımız sosyal hayata girdi. Toplumumuz Batı fikirlerine ve sanatına alıştı ve insanımız makinayı tanıdı. Tanpınar bütün bu yeniliklerin yapılmasının zorunlu olduğunu söyler. Ancak ona göre, bu yenilikler yapılırken aşırıya

²⁵ Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s.72.

²⁶ Tanpınar, *Mahur Beste*, s.172.

²⁷ Mehmet Kaplan, “*Mahur Beste Hakkında Birkaç Söz*”, (Mahur Beste içinde), s.8 vd.

²⁸ Tanpınar, *Mahur Beste*, s.170.

²⁹ Mehmet Kaplan, *a.g.m.*, s.9.

gidilmiş ve geçmiş kültürümüzden bağlantımız kesilmiştir³⁰. Tanzimattan sonra Türk aydını, kendi kültürel köklerinden ilgisini kesmiş, ona karşı yabancılaşmıştır. Bu dönemle birlikte Osmanlı toplumunda geçmişle ilişkisi olmayan yenilikler yapılmıştır. Ancak Tanpınar'a göre yapılan yenilikler, kendi kültürel dinamiklerimizden güç almadığı için sosyal hayatımızla uyuşmamaktadır. Çünkü ona göre, her şeyde devam denen kudretin varolması zorunludur. Bu, fizyolojide olduğu gibi cemiyet hayatında da fikir hayatında da esastır³¹.

Tanpınar bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Bugün umumi hayatımızda herhangi kökten bir ameliyeyi yapabilmek için lazım gelen şartlardan adeta mahrum gibiyiz. Bizi değiştirecek şeylere karşı ne bir mukavemet gösterebiliyoruz, ne de ona tamamıyla teslim olabiliyoruz. Sanki varlık ve tarih cevherimizi kaybetmişiz; bir kıymet buhranı içindeyiz. Hiçbirini büyük manasında kendimize ilave etmeden her şeyi kabul ediyor; ve her kabul ettiğimizi zihnimizin bir köşesinde adeta kilit altında saklıyoruz. Medeniyet bir bütündür. Müesseseleri ve kıymet hükümleriyle beraber inkişaf eder. Onları lüzumsuz bulmaz, şüphe de etmez. Nasıl elimiz, ayağımız, kulağımız bulunduğunu düşünmeden bu uzuvlarla yaşarsak, onlarla da öyle yaşarız... Umumi hayat değiştikçe medeniyet de müesseseleriyle ve kıymet hükümleriyle değişir. Bazen bunların bir kısmını tasfiye eder, fakat bütün bu değişiklikler insanla beraber olur. Küçük, büyük buhranlar, anlaşamamazlıklar, huzursuzluklar, ihtilaller, teknik terakkiler, keşif veya tabii inkişaf bu tasfiyeleri yapar. Garp'ta ortaçağ insanı, rönesans insanı, makine sanayi devrinin insanı, bugünün insanı medeniyetiyle, müesseseleriyle beraber teşekkül etmiş tarihi vakıalardır”³².

³⁰ Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, İstanbul, 1996, s.36 vd.

³¹ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1998, s.73.

³² Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.34-35.

Burada görüldüğü gibi Tanpınar değişimin kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta, ancak bunun kendi geçmişimizden kopmadan bir süreklilik içinde yapılması gerektiğini belirtmektedir. Tanpınar'a göre tanzimat öncesi medeniyetimizde bu süreklilik içerisinde değişimin varlığını görebiliyoruz. Ona göre Türk insanı, yerleştiği tarihsel döneme göre farklılıklar sergilese de, yine de onlar birbirlerinin devamıdır. Örneğin, Vani Eefendi'de Zembilli Ali Efendi, Zenbilli Ali Ali Efendi'de ilk İstanbul kadısı Hızır Bey, Bursalı İsmail Hakkı'da Aziz Mahmud Hüdayi, Hüdayi'de Hacı Bayram Veli, onda Yunus Emre, Yunus'da Mevlana aynı ocağın ateşiyle devam etmekteydi. Bütün bu insanlar ne kendilerinden, ne de bir öncekilerden şüphe ediyorlar, hayatı, düşünceyi, kendilerini idare eden değerleri kutsal bir emanet gibi kabul ediyorlar, aralarındaki nesil farklarını tabii buluyorlardı. Hal ile mazi, onların zihinlerinde birbirlerine bağlıydı. Birbirlerini zaman içinde tamamladıkları için, gelecek zamanları da, kendi düşünce ve hayatlarının muayyen olmayana düşen bir aksi gibi tasavvur ediyorlardı. Özet olarak; fikirler, imanlar, büyük bir aile mirasının torunlarda genişlemesi gibi, aynı köklerden dal budak salıyor, hayat bir ve bütün, insanıyla beraber sürüp gidiyordu. İşte Tanpınar'a göre, tanzimattan sonraki senelerde kaybettiğimiz şey, bu devam ve bütünlük fikridir³³.

Tanzimatla birlikte tarihimizden koptuğumuzu, devam ve bütünlük fikrimizi kaybettiğimizi, bundan sonra da daima içimizden ikiye bölünmüş olarak yaşamaya başladığımızı, böylece kendimizi eski manevi benliğimize karşı hiçbir sempati hissetmeyen yabancı ve dargın bir ruh haleti içinde gördüğümüzü belirten Tanpınar, bu şekilde Osmanlı toplumunda bir ikiliğin oluştuğunu ifade etmektedir.³⁴

Ahmet Hamdi Tanpınar Tanzimat döneminde oluşan bu ikilikte, yeniye başından beri bizim olmadığı için şüpheyle, eskiye eski olduğu için işe yaramaz

³³ Tanpınar, *Yaşadığım gibi*, s.35-36.

³⁴ Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.36-37, *Mücevherlerin Sırrı*, s.54 vd., *Yahya Kemal*, s.20, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2001, s.136.

gözüyle bakmaya başladığımızı söyleyerek; sanatımızda, eğlencemizde, ahlakımızda, adetlerimizde ve istikbal tasavvurlarımızda daima bu ikiliğin karşımıza çıktığını belirtmektedir.³⁵

Tanpınar bunu, ‘*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ adlı eserinde somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada geçmişle bağlantısı kesilmiş bir hal’i anlatmaktadır. Bu romanın kahramanlarının zihninde hal ile geçmiş birbirine bağlı değildir. Ancak onlar bunu, hayatlarında sürekli bir boşluk olarak hissettikleri için, yeni bir mazi yaratmak uğruna boşuna uğraşmakta ve geçmişle suni köprüler kurmaya çalışmaktadırlar. Tanzimattan sonra geçmişin hayatımızda işgal ettiği yeri çarpıcı bir şekilde anlatan Tanpınar, ayaklarını basacak sağlam zemini kaybeden insanların, ağır geçmiş yükünü taşıyamayacaklarını ve bu yüzden bir gelişme ve değişmeden değil, ancak sürekli bir parçalanıştan söz edilebileceğini vurgulamak istemektedir. Tanpınar bunu “Yeni bir hayat lazım. Fakat sıçrayabilmek, ufuk değiştirmek için dahi bir yere basmak lazım. Bir hüviyet lazım... Bu hüviyeti her millet mazisinden alıyor”³⁶ şeklinde özetlemektedir.

Osmanlı medeniyetinin çöküşü üzerinde çok ciddi bir şekilde kafa yoran Tanpınar, geçmişle gelecek arasında bir devam zincirinin olmasından yanadır. Ona göre bu devam zincirinin yeniden kurulması, kültürümüzdeki ikiliği de ortadan kaldıracaktır.

Buna göre Tanpınar düşüncesinde ne maziyi sevmek, ne Batıyı tanımak ve ona hayran olmak bizim için yeterlidir. Mazi nihayet geçmiş bir zamandır, o bizde, ancak kendisine içimizden bir şeyler katarsak yaşayabilir. Biz ise bugün bile değiliz, yarınız. Her neslin asıl görevi, kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlamaktadır. Bizim için yapılması gerekli olan, yeni hayat şekilleri yaratmaktır. Yeni hayat şekilleri oluşturabilmek için her şeyden önce

³⁵ Tanpınar, *Huzur*, s.297-298.

³⁶ Tanpınar, *Huzur*, s.207; *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı roman hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Beşir Ayvazoğlu, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü Yahut Bir İnkıraz Felsefesi*”, (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü* içinde), 340 vd.

kendi gerçekliğimize uygun fikirlere ve üretim programlarına ihtiyacımız vardır.³⁷ Tanpınar, yaşadığımız hayatla hiçbir münasebeti olmayan fikirlerin sosyal realitemize nasıl ters düştüğünü, “*Sahnenin Dışındakiler*” adlı eserinde, romanın kahramanı İhsan’ın ağzından şu şekilde anlatmaktadır: “Kendimi kaybetmiş gibiyim! Buradan Avrupa’ya giderken kendime mahsus iyi kötü bir dünyam vardı. Onun içinde yaşıyordum. Avrupa’da çok başka türlü bir alemler ve bilhassa fikir denen şeyle karşılaştım. İyi eğitimciler ve gerçekten büyük insanlar tanıdım. Memleketimizi uzaktan bu fikirlere ve bu meselelere göre düşünmeye başladım. Dönünce büsbütün şaşırđım. O zaman öğrendiklerimin bir işe yaramayacağını anladım. Şimdi sağa sola baş vurup duruyorum. İnsanın kendi hayatına düzen verecek bir fikri bulması ne kadar güç. Ayakkabı değil ki, hazırını alayım. Şimdiye kadar hep kelimeler bizi sarhoş etti; hadiseler kafamıza vurarak uyandırdı. İnsan, tarih ve hayatın ihtiyaçlarını göremedik”.³⁸

Görülüyor ki, Tanpınar, hayatla münasebeti olmayan fikir ve programların sosyal değişimimizde işe yaramayacağını belirtmektedir. Tanpınar’a göre, sosyal değişim için kendi geçmişimiz ve Batı uygarlığı vazgeçemeyeceğimiz iki kaynaktır. Bunlar realitelerimizin içerisinde. Ancak onların varlığı, kendi başlarına bir değer olamaz. Bunların ikisinin, ülkemizin gerçekliğine uygun bir sentezini yapmak zorundayız.³⁹

Bizim sosyal realitelerimizle uyuşmayan yeniliklerin ülkemiz için zararlı sonuçlar doğuracağını kanaatinde olan Tanpınar, bu anlamda “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*”nde, yeniye inanmış gibi görünen, ancak gerçekte kendi çıkarlarını düşünen aydınları ve herhangi bir sağduyu ve mantığa dayanmayan yenilikleri hedef almaktadır.

³⁷ Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.42.

³⁸ Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, İstanbul, 1990, s.133.

³⁹ Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s.42-43.

Tanpınar'a göre, yapacağımız yeniliklerde bizim için asıl olan miras, ne geçmişte ne de Batıda olup, önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran kendi hayatımızdadır. Onu yakaladığımız, onun problemleri üzerinde durduğumuz, onlarla yoğrulduğumuz, bu problemleri fikir hayatımızın zorunlu yol uğrakları değil, temeli olarak kabul ettiğimiz zaman, tarihin ve hususi coğrafyamızın bize yüklediği büyük role erişeceğiz. O zaman devam zinciri tekrar içimizde bağlanacak ve biz çağdaş dünyada birleştirici yüzümüzle ve bu yüzü teşkil eden hayat çerçevesiyle kendimize uygun yeri alacağız.⁴⁰

III. Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ahmet Hamdi Tanpınar, kendi sosyal realitelerimizin temel unsurlarından doğacak olan, geçmişte olduğu gibi günümüzde de süreklilik gösteren, ancak modern zamanın da dışına düşmeyen yeni hayat şekillerinin peşindedir. Tanpınar ne geçmişi bir altın çağ olarak görmekte, ne de ona sırt çevirmektedir. O, kendimizden vazgeçmeden, fakat kendimizi değiştirerek Batı Dünyası ile ilişki içinde olmamızı, geçmişimizi, onunla bilinçli eleştirel bir ilişki kurarak yeniden kazanmamızı belirtmektedir. Geçmişimizi değiştirmemiz mümkün olmadığına göre, geçmişle ilişkilerimizi değiştirmemizin gerekli olduğuna işaret eden Tanpınar'ın temel amacının, geçmişe dönmek değil, geçmişle gelecek arasında bir bağ kurarak, sosyal realitelerimizle ilgili olarak ortaya çıkan problemlere uygun cevaplar bulmak ve çağdaş dünyada kendi kültürümüzle barışık yaşamak olduğunu söyleyebiliriz.

Bu anlamda Tanpınar'ın süreklilik ve değişime yönelik görüşleri üzerinde durulmasının gerekli olduğuna inanıyoruz.. Çünkü bir toplumun kendi kültürel değerlerini korumaksızın değişmesi asla bir ilerleme anlamına gelmez. Her kültür ve medeniyet ancak kendi değerlerini muhafaza edip, başka kültür ve medeniyetlerden de kendi bünyesini bozmayan çeşitli yenilikler alarak

⁴⁰ Tanpınar, *a.g.e.*, s.43.

gelişebilir. Geçmişte İslam medeniyeti bunu güzel bir şekilde gerçekleştirdiği için yüzyıllarca ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Bu gün ise Batı medeniyetinde aynı durum söz konusudur. Batı düşüncesi sürekli olarak kendi kültürel birikimlerini yeniden yorumlayarak ilerlemektedir. Bu anlamda “Batı düşüncesi, geçmişin yeniden yorumlanarak inşa edilmesinden başka bir şey değildir” şeklinde bir değerlendirme yapmak yanlış olmasa gerektir. Batı düşüncesinde örneğin bir Nietzsche ve Heidegger’in, İlkçağ Yunan filozofu Hareklitosun çağdaş versiyonları olduklarını söylemek mümkündür. Aynı şekilde ilk çağ Yunan felsefesindeki sofistlerin göreceli bilgi nazariyeleri, postmodern düşüncede yeniden ortaya çıkmış, gündelik ve yerel kültür anlayışı lehinde kullanılmış, buradan hareketle de yüksek ve evrensel kültür ciddi bir şekilde sorgulanarak reddedilmiştir. Postmodern düşüncenin İslam düşüncesi açısından birçok açmazları vardır. Ancak postmodernizm, Batı düşüncesindeki sürekliliği, eski anlayışların yeniden yorumlanarak nasıl yeniden gündeme geldiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Türk-İslam düşünce geleneğinde de bir sürekliliğin sağlanabilmesi için, kendi kültürel mirasımızın yeniden yorumlanması ve kendimize has bir düşünce dünyasının oluşturulması gerekmektedir. Bu da ancak geçmiş kültürümüzle bağlantı kurularak yapılabilir. Bu gibi konular üzerinde çokça kafa yoran Ahmet Hamdi Tanpınar’ın görüşleri bu bakımdan son derece önem arz etmektedir.

Abstract : In this study , We aimed to describe Tanpınar’s thoughts about continuity and variation. Ahmet Hamdi Tanpınar is Known his poems and novels in our literary. Tanpınar’s intellectual personality is very rich. Because he has tried from arts to music, from sociology to history, from philosophy to psychology. When it is looked into his thoughts, it will be seen that they are important in Turkish literary.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet. **Alemden Allah'a**, İstanbul, 2000.
- Ayvazoğlu, Beşir. **Yahya Kemal** (Eve Dönen Adam), İstanbul,1995.
- Başcı, Vahdettin, “**17. ve 18. Yüzyılda Avrupa’daki Hür Düşünce Hareketlerinin Tanzimat Fikir Hareketlerine Etkisi**”
- Bergson, Henry. **Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri**, çev. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul,1997.
- Bergson, Henry. **Yaratıcı Tekamül**, çev. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul,1986.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, tarihsiz.
- Çiğdem, Ahmet. “**Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon**”, Modernleşme ve Batıcılık III, ed.Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul,2002.
- Davudoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, İstanbul, 2002.
- Gökberk , Macit. **Felsefe Tarihi**, İstanbul, 1990.
- Kafadar, Osman. **Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi**, İstanbul,2000.
- Köroğlu, Erol. “**Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Zaman Anlayışı**”, Cogito, Sayı.11, İstanbul, 1982.
- Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, İstanbul,1997.
- Oltaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, İstanbul, 2000.
- Özden, H. Ömer. **Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal**, Ankara, 2001.
- Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 2001.
- Tanpınar, A.Hamdi. **Hikayeler**, İstanbul, 1991.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Beş Şehir**, İstanbul, 1987.
- Tanpınar, **Huzur**, İstanbul, 1996.
- Tanpınar, **Mahur Beste**, İstanbul, 1995.
- Tanpınar, **Mücevherlerin Sırrı**, İstanbul, 2002.
- Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, İstanbul, 1992.
- Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, İstanbul, 1990.

Tanpınar, **Yahya Kemal**, İstanbul, 1995.

Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, İstanbul, 1996.

Topçu, Nurettin, **Bergson**, İstanbul, 1968.

Tunç, Mustafa Şekip. **Bergson ve Kudret-i Ruhiye'ye Dair Birkaç Konferans**, İstanbul, 1339.

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1992.